

הישראלים הראשונים

לאחרונה גוברים הקולות המבכים את היעלמותה הקרבה של הזהות הישראלית. לפי טענה זו, תם עידן האידיאולוגיה הציונית כשאיפה וכהשקפה ציבורית, ואיתו תמה תחושת הסולידריות של החברה הישראלית, והם הומרו בשבטיות ובפיצול זהויות המתבטאים, בין היתר, בהתחזקותן של תנועות המייצגות אינטרסים כיתתיים, כגון ש"ס וישראל בעלייה. כפי שמתאונן דוד אוחנה בספרו הישראלים האחרונים, "רוח בלהות מהלך על פני ישראל. מכל עבר חברו יחד למלחמת מצווה עד חרמה ב'ישראלים האחרונים' – המתנחל והפוסט-ציוני, המזרחי החדש והמהגר הרוסי, ניאור-כנענים מימין ומשמאל, חרדים ישנים ומתעשרים חדשים, היחצ"נית והברוקר, מהללי ההפרטה, מקדשי קברים וסרסורי פועלים זרים, חסידי איראן ומעריצי סינגפור. הנה דמתה הארץ מובלעות מובלעות, כמו חתכו בבשרה החי. כל אחד דובר את שפת סימניו, מגדר את הטריטוריה שלו, נוטל את ליטרת הבשר ואחריו – המבול... נוטלי אתוס ישראלי מוסכם, מפריטים הישראלים את עצמם לדעת". או, כטענת ההיסטוריון שאול פרידלנדר בריאיון שנתן למעריב (9 באוקטובר, 1998): "המבנים השבטיים הולכים ומתקשים, ובמקום התקדמות יש נסיגה. כל קבוצה, כל שבט ושבט, הופכים ליותר מיליטנטיים עם הכללים הפנימיים שלהם ואגרסיביים לאחר".

אל מול הטענות האלה ניצבים פוסט-ציונים דוגמת גדעון סאמט, שבירך כבר לפני יותר משלוש שנים על ה"נורמליזציה" שהמדינה תזכה לה בזכות הסכמי אוסלו, ועל ניפוץ "המלט בחומת הזהות הלאומית הישנה שלנו", אשר יביא סוף-סוף ל"קץ הבהלה הנוראה מכל מה שהוא זר ואחר" (הארץ, 28 ביולי, 1995). על פי משנתם, סוף הישראליות הישנה והפרגמנטיזציה של החברה מסמנים תהליך ראוי ורצוי של קץ מצבה החרוג של ישראל כמדינה ציונית. דעות ממין זה

מושמעות בשנים האחרונות כמעט מדי יום, דוגמת דבריו של הסוציולוג עוז אלמוג, אשר פרסם מאמר בעיתון הארץ (29 בדצמבר, 1995) שבו בירך על "דעיכת פולחן הלאום והמולדת הציוני"; או כמו ההצעות לשינוי ההמנון הלאומי הצצות באופן קבוע למדי, החל מהצעות "צוות מאה הימים" של שמעון פרס לקראת בחירות 1996 (הארץ, 29 במאי, 1998) ועד דבריה של מבקרת המדינה לשעבר, מרים בן-פורת (מעריב, 27 במאי, 1998); או התבטאותו של איש תנועת "הקשת הדמוקרטית המזרחית" יוסי יונה, המציע בפשטות בגיליון האחרון של כתב העת אלפיים, כי ישראל תהפוך למדינה דו-לאומית.

יש, כמדומה, אמת בטענה לפיה תם עידן. אך טועים הן המבכים והן המשבחים בקביעתם כי נטישת הישראליות הישנה כאידיאל מנחה פירושה נטישת הייחודיות הישראלית לטובת השבטיות, והאידיאלים לטובת ה"נורמליות". מבט מקיף יותר אף מביא למסקנה הפוכה: השינויים בחברה הישראלית אינם מסמנים אלא את תחילתו של שלב נוסף בהתגבשות הזהות הלאומית, על כמה שכבר היו בעבר, שלב שבו הייחודיות של הישראלים עשויה להיות חסונה מאי פעם. כיום, ניתן אולי לומר, נולדים דווקא הישראלים הראשונים.

כבר היו דורות רבים של ציונים וישראלים שציפו לראות את האופי הלאומי החדש מתעצב סופית בצלמם. החלוצים בתחילת המאה, הפלמ"חניקים בימי הקמת המדינה וה"בלייזרים" של שמעון פרס באמצע שנות השמונים מספקים שלוש דוגמאות מני רבות. כל אחת מהקבוצות האלה טענה בזמן מן הזמנים כי היא זו שמעצבת את החברה הישראלית המגובשת, הסופית. אך בכל פעם בא גל חדש של עלייה או שינוי תרבותי (ולעתים שניהם) והוסיף מרכיב נוסף לכור המצָרף הישראלי, ועשה את תרבותו מורכבת יותר, משונה ויחידה במינה. אף שאותם החלוצים, הפלמ"חניקים, ואפילו ה"בלייזרים" נהנו מתקופה כזו או אחרת של הגמוניה תרבותית ופוליטית, תפישותיהם מעולם לא התנחלו דרך קבע בלבבות של רוב יושבי הארץ. לכן, מטבע הדברים, גם ההגמוניה שלהם הייתה רק זמנית: כך, העליות מפולין ומגרמניה בשנות השלושים והארבעים עשו את החזון של ישראל כחברה חלוצית-חקלאית לחלום באספמיה; העלייה ההמונית מארצות המזרח לאחר קום המדינה מוטטה את הניסיון לבסס את ישראל על ערכי הפלמ"ח; קליטת העליות מרוסיה ומאתיופיה בעשור האחרון ריסקה שוב את השאיפה ל"נורמליזציה" של ישראל כפניה בשנת 1986.

אין פלא שבכל שלב שהסתמן בו שינוי גדול כזה, המאיים על ההגמונים התורנים, נשמעו קולות אשר ביקשו לבלום את התהליך: הקריאות של בעלי ההגמוניה עטו תמיד גלימה צדקנית של התרעה מפני רמה אנושית נמוכה של גל העלייה, ומפני השינוי ההרסני הצפוי של פני החברה. אך מאחורי קריאות שכאלה הסתתר החשש שביטא עיתון הארץ בימי קום המדינה מפני המשך עליית יהודי המזרח: "מה יהיו פני מדינת ישראל ורמתה עם אוכלוסיות כאלה? המונים בורים פרימיטיביים ועניים יקלטו אותנו ולא אנו אותם..." (ראה סדרת כתבות בנושא, הארץ, 22-28 באפריל, 1949). אלה דברים שאינם שונים במהותם, ולעתים גם לא בסגנונם, מהתבטאויות של אישים מראשי מפלגת העבודה, שהביעו לפני עשור הסתייגות מהשלכות העלייה הגדולה מברית המועצות – ביטוי לחשש מפני ערעור הסדר שבו מובטח להם ולשכמותם מקום בצמרת. ובכל שלב התברר, לאחר מעשה, כי שינוי פני החברה בארץ לא בישר את מות הישראליות אלא את לידתה של ישראליות חדשה, שונה ואף חזקה מקודמתה.

זהו האופן שבו יש להבין גם את ההתפתחויות של ימינו בחברה הישראלית. החלוקה המתחדדת של תושבי ישראל ל"שבטים" אינה מבושרת בהכרח את התפוררות החברה, בראש ובראשונה מפני שהשבטים הללו מזדהים במוצהר עם כלל ישראל. רבים מפרשים בחרדה את צבירת העצמה בידי חרדים או יוצאי ברית המועצות לשעבר כאות מקדים להתפוררות חברתית, אך מי שמקשיב לדבריהם ולדבריהם של קבוצות אלה מגלה שדרישתם הפוכה: הם רוצים להשפיע על עיצוב פני ישראל כולה, כמדינה וכחברה יהודית. רצון זה ניכר בשלל תופעות, החל מההירתמות הפומבית חסרת התקדים של הציבור החרדי בבחירות האחרונות למען בחירת בנימין נתניהו לראשות הממשלה, משום שזו נתפשה בעיניו כחיונית לאינטרסים היהודיים של מדינת ישראל ("טוב ליהודים"), ועד למעורבות הגוברת של ארגון המתנדבים החרדים "חסד של אמת" בפינוי חלקי גויות אחרי פיגועי טרור; החל בהצהרת שר הפנים אלי סוויסה כי הוא מתנגד לביטול סעיף הלאום בתעודת הזהות משום שיהיה בכך לדעתו צעד להפרדת הדת מהמדינה, שהוא מתנגד לה (הארץ, 7 ביולי, 1997), ועד ההצעות של חברי הכנסת שלמה בניזרי מש"ס ואברהם רביץ מסייעת יהדות התורה להקמת מסגרות בצה"ל שתאפשרנה גיוס של צעירים חרדים שאינם לומדים בישיבות (הארץ, 25 בינואר, 1998); החל מהמגעים שמנהל זה זמן השר לקליטת העלייה יולי אדלשטיין עם גורמים שונים כדי להקים מסגרות קבורה ממלכתיות נאותות לנפטרים מקרב משפחות יהודיות אשר אינם יהודים בעצמם, ועד להצעת חבר הכנסת הדתי בני אלון

התומך בביטול קיומה של המפד"ל בגלל חיוניות מעורבותו של הציבור הדתי, לדעתו, בחברה הכללית (מעריב, 27 בנובמבר, 1998). במילים אחרות, קיבוצים אלה רוצים להשתלב בקביעת דרכה וגורלה של הציונות, גם אם לעתים – בעיקר במקרה של החרדים – קשה להם עדיין להוציא מפהם את שמה המפורש. עד היום הייתה הישראליות בהכרח חלקית וחסרה, שכן היא ביטאה רק חלק (ולעתים די קטן) של האומה היהודית. עתה, כשרוב השבטים כבר התקבצו בארץ, מתחיל תהליך ההתגבשות הלאומית האמיתית של ישראל החדשה, אף שעוד יתרמו לו, יש לקוות, גם גלי עלייה נוספים בעתיד. באופן כזה, אנו יכולים לראות במאפייני השבטים העכשוויים שלנו את מרכיביה של הישראליות החדשה: הנכונות להילחם ולהקריב למען קיומה וביטחונה של המדינה של בני ההתיישבות מהקיבוצים, המושבים וההתנחלויות; היכולת לשלב ולאזן בין הצלחה כלכלית והשכלתית לבין שמירה על סולידריות חברתית ומשפחתית ועל קשר למסורת של יוצאי ארצות המזרח; הסלידה מכפייה והדבקות בזהות היהודית של יוצאי ברית המועצות לשעבר; העמידה העיקשת על עקרונות והנכונות להיאבק למענם של הציבור החרדי; כושר היזמות, ההמצאה והגמישות העצומים של בני הדור השני והשלישי בארץ, וכן הלאה. וכמובן, אין להתעלם מכך שלתכונות האלה יש לא פעם גם ביטויים שליליים. מהדברים הטובים והרעים גם יחד, "מורשה קהילת יעקב", ומהדרך שבה נתמודד עם מורשת זו, תיבנה לה הישראליות החדשה.

במה תתאפיין ישראליות חדשה זו? בראש ובראשונה, יש להבין שאם ברצונה לשמור על סיבה ועל יכולת להתקיים, לא תרשה ישראל לעצמה להיות מדינה "נורמלית".

כבר הייתה פעם מדינה ישראלית "נורמלית", רגילה, ככל המדינות. ממלכת ישראל הצפונית של ימי בית ראשון נעשתה "נורמלית" כאשר השתלבה במרחב האזורי של ימיה. בתרבות, בדת ובפוליטיקה, היא הייתה פחות או יותר כשאר ארצות האזור: כמוהן ידעה תקופות של עלייה וחולשה, כמוהן סופה שנכבשה על ידי כוח חזק ממנה, וכמוהן נעלמה לאחר כיבושה, ועימה נפוצו לכל עבר הרעיונות, האמנויות והאוכלוסייה שלה, בלי שיימצא מהם שריד עד היום הזה. ממלכת ישראל היא נעשתה "נורמלית" ברגע שהחליטה להפנות גבה לטרנשים דוגמת אליהו התשבי, שהציקו לה בתביעות לשמור על ייחודה. הישראלים ששמרו

על קיומם אחרי חורבן ראשון ושני, ובמשך אלפי שנים נוספות, היו רק אלה שדבקו בייחודיות הישראלית, בחוסר הנכונות להיות "נורמליים".

הציונות המשיכה במסורת זו כאשר ביקשה לייצר מכשיר "נורמלי" – מדינת לאום ריבונית – כדי שיהיה כלי למימושן של מטרות מאוד לא-נורמליות: בשביל מה לחדש את העברית אם אפשר לדבר בשפה "נורמלית" כמו גרמנית או אנגלית? מדוע לעמוד על הקמת מדינה בארץ דלת-משאבים ומסוכסכת, ולא בחלב והדבש של אוגנדה? אך מנהיגי הציונות לדורותיה הבינו שעם זה אינו עם נורמלי, וכדי למלא את צרכיו העמוקים ביותר דרושה מדינה אשר תהיה לא רק מקום מפלט, אלא מקום הולם להתפתחות תכונותיו וכשרונותיו הייחודיים של ישראל. ולא מן הנמנע שאלמלא גישה זו, לא הייתה התנועה הציונית מצליחה לגייס את המשאבים, החומריים והאנושיים, הנחוצים למילוי משימתה.

מידת ה"נורמליות" של ישראל היא שתקבע במידה רבה גם את טיב היחסים העתידיים של הישראלים עם אחיהם שבגולה. לא מעטים כבר התייאשו לחלוטין מכל סיכוי של ישראל להיות אבן שואבת ליהודי ארצות הרווחה, שהם כיום רוב היהודים בעולם. מיאשים אלה טוענים כי אנחנו צריכים להתחיל להיות מדינה נורמלית, כי ממילא לא תהיה עוד עלייה גדולה (ולדעתם, אולי אפילו טוב שכן), ולכן יש לבטל את חוק השבות או לשנותו כך שיהיה עקר מתוכן. ובאמת, למה ירצה יהודי שגר בארץ נורמלית ומוצלחת כמו ארצות-הברית או צרפת לעזוב אותה למען מדינה נורמלית ומוצלחת קצת פחות ושמה ישראל?

ואולם, מול ה"נורמליות" – והבינוניות שכרוכה בה מבלי משים – יוכלו הישראלים הראשונים לבחור בחלופה אחרת, הפוכה: הייחודיות. הישראליות החדשה, המגוונת והעשירה משהייתה אי פעם, יכולה לממש את הייחוד שהיה העול והזכות של העם היהודי בכל תולדותיו. ייחודיות זו עשויה להתבטא בחוקה שתשקף את אופייה היהודי של ישראל, ואת מחויבותה להמשך הקשר עם יהודי הגולה והאחריות להם; בהשכלה ובחינוך שיצמיחו דור בעל היכרות עמוקה עם תרבות ישראל ועם תרבויות העולם גם יחד; בכלכלה שתוכיח שבמשק חופשי ובשמירה על האתיקה העסקית היהודית יימצאו המשאבים והרצון לאחריות חברתית שמקורה אינו בכפייה ממשלתית; בתרבות שהספרות, המוסיקה ושאר מרכיביה ידלו חומרים מהמורשת ההיסטורית הייחודית שלנו, לא כקישוטים שנים אלא כרעיונות חיים, שיפרו יצירות עברית מקורית; ומעל לכל, בערכי מוסר, במישור הציבורי והאישי כאחד, אשר יהוו דוגמה לעולם. דווקא בעידן שבו כוחות רבים מטשטשים הבדלים בין עמים וארצות, יש ביכולתה של ישראל

להיות יוצאת דופן בהדגשת ייחודה, בהיותה יותר יהודית ולא פחות. ולמעשה, לא בלבד שזה אפשרי אלא גם חיוני עבורנו, בטווח הארוך. כי הנורמליות והבינוניות יובילו בהכרח, אם ישתרשו, לכרסום ולערעור הזהות הישראלית, שעליהם מתריעים היום כה רבות. ומנגד, אפילו יהיה כל שאר העולם כפר גלובלי אחיד, ישראל תישאר תמיד מקום שכדאי לחיות בו ולבוא אליו, אם ימצאו בה הדברים המיוחדים, הלא-נורמליים, שאין כמותם בשום מקום אחר.

קל לראות את הבינוניות והסתמיות, ה"נורמליות" והאוניברסליות, שיכולים הישראלים הראשונים לצמוח ולהיות, אך גם לא קשה מדי לראות את הפאר והסגולה שעשויים להיות. המדינה הישראלית של ימי בית ראשון הולידה את התנ"ך ואת רעיון הלאומיות, והמדינה הישראלית של בית שני הפיצה בעולם את המונותאיזם ואת האמונה במוסר האוניברסלי – תרומות ייחודיות לעולם שעדיין חיות עימנו ויכולות לרמוז על מה שתוכל ישראל לעשות בהווה ובעתיד. המדינה הישראלית השלישית היא רק בראשיתה, וכבר הגשימה לעיני העולם את מה שאמור היה להיות בלתי אפשרי: שיקום של תודעה לאומית, קיבוץ גלויות, תחיית השפה והתרבות, הקמת המדינה וביסוסה לקראת אתגרים עצומים – ובמילים אחרות, החזון הציוני. גם ביובל הבא יעמדו הישראלים הראשונים מול אתגרים רבים וקשים. אם יידעו ללמוד ממורשתם המיוחדת ולפתח דווקא את הצד ה"לא-נורמלי" של תרבותם, יוכלו להיות לסגולה לעמם ולעולם.

אופיר העברי

כסלו התשנ"ט / דצמבר 1998